

Drivkrafter hos mjölkbönder i Dalarna

– hur kan vi bevara mjölkbönderna?

Motivations for dairy farmers in Dalarna

Hanne Stenback

Drivkrafter hos mjölkbönder i Dalarna

Motivations for dairy farmers in Dalarna

Hanne Stenback

Handledare: Yvonne Gunnarsdotter, Sveriges lantbruksuniversitet,
Institutionen för stad och land

Examinator: Kjell Hansen, Sveriges lantbruksuniversitet,
Institutionen för stad och land

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: Grundnivå, G2F

Kurstitel: Självständigt arbete i landsbygdsutveckling

Kurskod: EX0523

Program/utbildning: Agronom- landsbygdsutveckling

Utgivningsort: Uppsala

Utgivningsår: 2013

Omslagsbild: Hanne Stenback

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Drivkrafter, mjölkbönder, Dalarna

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för naturresurser och lantbruksvetenskap
Institutionen för stad och land

Sammanfattning

Detta kandidatarbete syftar till att beskriva vad som driver mjölkbönder i Dalarna. I ett land där många mjölkbönder lägger ner sin verksamhet väcks nyfikenhet på vad som driver de kvarvarande. Vid fem intervjuer med bönder har tre teman växt fram, vilka är entreprenörskap, gårdstyp och social hållbarhet. Temana knyts samman och jämförs med tidigare forskning. Studien har samhällsvetenskaplig inriktning och är kvalitativ. Den har ett fokus på just mjölkbönder i Dalarna och är således inte generaliserbar för alla mjölkbönder i Sverige. Dock är resultatet talande för den lite mindre mjölkbonden i skogsbygden.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	1
Inledning	4
”Lantbruket och landsbygden är en framtidsbransch”	
Syfte, frågeställning och avgränsning	
Metod	
Teoretiska begrepp	
Tre teman om drivkrafter hos mjölkbönder	12
Entreprenör	
Gårdstyp	
Social hållbarhet	
Mjölkbondens framtid?	25
Avslutande ord	
Källor och litteratur	27

”Lantbruket och landsbygden är en framtidsbransch”

- Fredrik Reinfeldt LAND 19 april 2013.

En levande landsbygd är något som ligger mig varmt om hjärtat. Att kalla landsbygden hemma, bruka jorden som finns där och samtidigt ha en fungerande vardag vad gäller service och infrastruktur utanför städerna är viktigt för mig. Som liten handlade mina framtidsfantasier om en gård på landsbygden, gift med en bonde och med massor av olika djur skulle jag leva den romantiska drömmen långt från staden. Drömmen om landsbygden finns kvar, om än mer inriktad på livsmedelsproduktion och jordbrukspolitik och inte lika romantisk.

De senaste femtio åren har präglats av industrialisering och urbanisering. Vilket gjort att såväl industriarbetare som lantbrukare flyttat från landsbygden till städerna. Landsbygden avfolkas och de svenska matproducenterna blir allt färre då lantbruket under lång tid effektiviserats, samtidigt som avkastningen till bönderna länge varit låg. (Flygare & Isacson 2003) För att vi som människor ska överleva måste vi få i oss näring i form av mat, mat som faktiskt inte kan skapas i en fabrik utan vi är beroende av bönder och lantbruk för att få denna på våra bord.

Flygare och Isacson (2003) skriver i *Jordbrukets Historia* om hur det svenska jordbruket förändrats sedan andra världskriget till idag. Regeringen har påverkat genom att på 1960-talet driva en rationaliserande politik, då småjordbruk fick bidrag om de la ner sina gårdar eller sålde till större gårdar. Regeringen ville se att bönder hade samma ekonomiska utveckling som inom andra näringar. På 1970-talet införde regeringen livsmedelssubventioner eftersom befolkningen ansåg att maten var för dyr och bönderna ansåg att de fick för lite betalt. Subventionerna ökade sedan ständigt vilket

ledde till överskott av livsmedel som fick exporteras till lägre priser (som staten kompenserar för). Regeringen avskaffar alla livsmedelssubventioner utom de på mjölk under 1980-talet på grund av överskottet som leder till stora kostnader för staten.

1991 bestämde så regeringen att man ska avreglera jordbruket, det ska styras som alla andra näringar av marknadsefterfrågan. Avregleringen hinner knappt starta innan vi går med i EU och får ta del av nya stöd, mjölkkvoter etc. (Flygare & Isacson 2003) EU:s jordbrukspolitik bygger på ett öppet Europa där vi ska producera och konsumera mat från hela EU. Stöd till jordbrukare utgår från EU och styrs av dess gemensamma politik som sammanfattas i CAP- Common Agriculture Policy. Av EU:s budget utgår ca 40 % till jordbruket. (europarl.europa.eu)

Idag är CAP under omstrukturering inför den nya budgetperioden, 2014-2020 och det pågår just nu försök att förhandla mellan länderna för att få en gemensam politik som gör alla nöjda. Det som hittills framkommit är att nuvarande kvotsystem för mjölk kommer att avskaffas 2014. Kvotsystemet idag innebär att ett land endast får producera en viss mängd mjölk. Det som kommer att hända när kvotsystemet försvinner är att varje land får producera så mycket mjölk de vill och klarar av. Det gynnar de länder där produktionskostnaderna är låga. (europaparl.europa.eu)

På 1980-talet fanns det i Sverige ca 18 000 kor för mjölkproduktion, siffror som går att jämföra med år 2007 då det fanns ca 8000 kor. En minskning med 10 000 kor på 27 år. Under samma period har den invägda mjölmängden gått från 3338 tusen ton till 2986 tusen ton (www.sjv.se), en minskning som är uppseendeväckande liten med tanke på minskningen av kor inom produktionen. Idag står vi dessutom inför utmaningen att jordens

befolkning om 40 år kommer att vara två miljarder fler än idag. Räcker effektiviseringen som gjort att dagens kor producerar dubbelt så mycket mjölk som för ca 30 år sedan för att producera mat till alla människor år 2050 om bönderna i stadig takt lägger ner sina verksamheter?

I Dalarna levererade bönderna mjölken till den ekonomiska föreningen *Milko* mellan 1991 och 2011. *Milko* var en svensk mejeriförening som ägdes av 636 bönder i Dalarna, Värmland och södra Norrland. Under 2011 var företaget ekonomiskt pressat och sänkte mjölkpriserna till bönderna, då började det också diskuteras om en sammanslagning med Arla. Sommaren 2011 blev det klart att en sammanslagning skulle ske. (arla.se) Således började alla bönder i Dalarna, förutom ett fåtal som fick möjlighet att leverera till Norrmejerier, leverera mjölken till Arla. Bönderna gick från att leverera till en liten förening där stämmorna var små och familjära till att leverera mjölk till en multinationell förening med huvudkontor i ett annat land (Arlas finns i Danmark).

I januari 2012 beslutade Gefleortens mejeri att producera *Dalamjolk* och idag levererar åtta bönder i Dalarna mjölk till Gefleorten. Mjölken hämtas i separata tankbilar och hålls åtskild från mjölk från andra bönder utanför Dalarna så att den är 100 % *Dalamjolk* när den sedan säljs i butiker i Dalarna. Gefleortens mejeri har planer på att expandera *Dalamjölken* och då kommer fler mjölkproducenter från Dalarna att få möjlighet att leverera till dem. (gefleortens.se)

Syfte, frågeställning och avgränsning

Denna historik och mitt personliga intresse i livsmedelsproduktion och då framförallt mjölkproduktion leder till mitt ämne för uppsatsen *Drivkrafter hos mjölkbönder i Dalarna*. Syftet är alltså att söka förstå vad som driver några av de mjölkbönder som finns i Dalarna. Frågeställningarna blir således; Vad är det som driver mjölkbonden? Vilka teman är viktiga för att bevara gården? Hur tänker bönderna om framtiden?

Jag har valt att intervjua mjölkbönder i dalarna, dalarna eftersom jag själv är från Falun och har ett extra stort intresse av lantbruket där.

Metod

Eftersom jag inte hade tid att åka runt till olika gårdar och hoppas på att de var mjölkproducenter utgick jag från LRF:s hemsida om skolbesök, anledningen till detta var att bönder som håller studiebesök är vana att träffa människor utanför lantbruket och berätta om sina gårdar och jag tänker att de är sociala. Från hemsidan kontaktade jag tre gårdar. Alla bemötte mig väldigt positivt och jag var hjärtligt välkommen hem till dem för att göra en intervju. De två andra gårdarna fick jag kontakt med via Pirjo Gustafsson som arbetar med företagsutveckling på LRF-Dalarna och även vid dessa gårdar blev jag positivt bemött.

För att hitta lämpliga informanter som inte ser sig som representanter för lantbrukarkåren, t ex genom en hög position hos LRF, har jag försökt hitta "vanliga lantbrukare". Enligt Borg och Westerlund är det slumpmässiga urvalet det optimala, då valda inom den urvalsram man är intresserad av, i mitt fall mjölkbönder i Dalarna (Borg & Westerlund 2012:24). När jag tog kontakt med en representant för bönderna fanns risken att hen tipsade om sina vänner och bekanta eller personer hen vet fungerar bra som informan-

ter. Här kunde urvalet blivit ett s.k. bekvämlighetsurval, (Borg & Westlund 2012:26) vilket innebär att urvalet kan bli vinklat och inte återspeglar hela urvalsgruppen. Det var därför viktigt att jag hade detta i åtanke när jag kontaktade bönderna och även försökte hitta egna spår in till dem. Jag har ett urval som är framåttänkande, utåtriktade bönder. Mitt urval är således ett strategiskt urval, där forskaren själv utifrån olika kriterier bestämmer vilka som ska ingå i studien. (Teorell & Svensson 2012:84)

Mitt urval gör att studien inte är generaliserbar för alla bönder i Sverige och inte heller alla bönder i Dalarna utan den representerar endast relativt stora och relativt nystartade mjölkbönder i Dalarna. Att göra en statistiskt generaliserbar studie hade krävt fler informanter över ett större geografiskt fält för att kunna dra slutsatser om hela yrkesgruppen. (Teorell & Svensson 2012)

Jag har bönder från fem mjölkgårdar i Dalarna som informanter. Alla informanter är relativt nystartade, den äldste tog över gården/började driva gården 1998 och de befinner sig alla i ett åldersspann mellan 30-50 år. På gårdarna finns det mellan 75 och 200 kor. Alla har barn. Tre av gårdarna levererar mjölken till Gefleortens mejeri och två till Arla, en gård är ekologisk och en gård har ostproduktion i ett mejeri bredvid gården. En gård har en oljepress som de producerar rybsolja i. Tre av gårdarna drivs av äkta makar, en av två bröder och en av makar och son. Alla har anställd personal på gården. I analysen presenteras bönderna med sina riktiga namn, detta då ingen valt att vara anonym.

Tanken från början var att göra livslinjeintervjuer. Vid en sådan intervju utgår informanten och intervjuaren från ett papper med en pil på, där markeras viktiga händelser i informantens historia markeras, vilka intervjuerna utgår ifrån. För att bönderna skulle vara förberedda på denna intervjuform

var tanken att jag skulle skicka ut ett papper med pilen till dem samt instruktioner om hur de skulle fylla i händelser.

När jag ringde bönderna gick det väldigt enkelt och snabbt att boka intervjuerna. Jag presenterade mig och berättade att jag ska skriva en uppsats och frågade om jag kunde intervjua dem under ca en timme. Alla jag ringde tackade ja på en gång och vi bokade in en dag och preliminär tid. Eftersom vi hade ett väldigt lättsamt samtal om intervjun kändes det helt enkelt inte som om att det passade att skicka ett stort papper och en skrift med instruktioner. Att det skulle kunna bli stelt och för avancerat. Lite också att jag ”satte mig på högre hästar” än bonden om jag skickade ett sådant papper. Därför tänkte jag ta med pappret med pilen till bönderna och tillsammans fylla i detta under intervjun. Väl på plats strök jag även denna instruktion och plan. Det föll sig så naturligt att vi satte oss ner över en kaffe och pratade om bondens historia. De fick utgå från sig själva och hur det kommit sig att de blivit bönder, hur de kom sig att de hade just den här gården och hur de drivit den och ämnade driva den i framtiden. Samtalen kom mycket att handla om investeringar och Arlas fusion med Milko.

Intervjuerna blev den av Kvale (2009) framtagna intervjuformen *halvstrukturerade livsvärldsintervjun* som söker förstå teman i den levda vardagsvärlden utifrån informantens egna perspektiv. Den liknar ett vardagssamtal, men är samtidigt en professionell intervju och har därför ett syfte. Intervjun utförs enligt en viss guide och innehåller teman som kan vara förslag till frågor. (Kvale & Brinkman 2009) Tanken är att intervjuerna ska pågå någon timme och vara djupgående. Jag kan känna i efterhand att jag släppte lite för mycket på min professionella status då jag inte var tydlig med frågor och teman. Intervjuerna blev verkligen samtal och hade kanske gynnats av att ha någon starkare röd tråd än endast den individuella gårdens/bondens historia.

Vid tolkningen och analysen av min samlade empiri har jag ett hermeneutiskt förhållningssätt, vilket innebär att tolka, förstå och beskriva små delar och av dessa skapa en helhet (Kvale & Brinkmann 2009) Hermeneutiken handlar om att förstå genom att tolka språk och andra intryck. Enligt hermeneutikerna försvinner väsentlig fakta om man inte kan förstå varför folk har agerat på ett visst sätt. Kunskapen är viktig när man vill förstå människor och hur de agerar och handlar, samt agerat och handlat tidigare. Att det är byggt på tolkningar gör det dock till en osäker vetenskap. (Thuren 1999)

Teoretiska begrepp

De tre huvudsakliga teoretiska begrepp jag använder för att beskriva drivkraften hos mjölkbönderna i Dalarna är; *entreprenörskap, gårdstyp och social hållbarhet*.

Entreprenör är en person med egenskaper som gör att hen vågar vara innovativ, kreativ och handlingskraftig. Hen kan drivas av att skapa och exploatera nya affärsmöjligheter men kan också drivas av att utveckla bygden. Landström och Löwegren (2009) skriver att entreprenörer behövs för att skapa en fortsatt tillväxt i Sverige. (Landström & Löwegren 2009:19ff).

Familj jordbruket är också en viktig aspekt för social hållbarhet (Bolin 1999). Informanterna har också en sorts storjordbruk då de har anställd personal, vilket gör att ensamheten på gården minskar. (Djurfeldt 1994)

För att lantbrukare inte ska lägga ner är den sociala hållbarheten viktig. Människan är en social varelse beroende av relationer och interaktion. Att få känna social hållbarhet är därför viktigt, inte minst för att driva lantbruk på landsbygden där man lätt kan bli utsatt för ensamhet. Social hållbarhet är

ett diffust begrepp som blir tydligt när det fylls med en kontext, i detta fall bönder. (Nordström Källström 2008).

Tre teman om drivkraften hos mjölkbönder

Att peka ut gemensamma nämnare till vad som driver mjölkbönderna är inte en enkel sak, särskilt då min studie inte är generaliserbar utan innehåller ett snävt urval med informanter. Det jag har konstaterat vid mina intervjuer är att det sociala är viktigt för bönderna, en rädsla för att vara ensam finns och det är viktigt att de har folk omkring sig. Att familjen är engagerad i att driva gården är också en viktig aspekt. För att skapa nya utmaningar och nya förutsättningar har jag också märkt att bönderna präglas av en entreprenörskapsanda som gör att de förnyar, investerar och skapar alternativverksamheter.

Entreprenör

”Johan, den äldste, han är entreprenör alltså, han vill driva saker.” – (Anita)
Så kommenterar Anita framtiden för gården, att den äldste sonen Johan är den som troligast tar över. Kristina och Bengt pratar också om när gården ska sättas i nya händer och de säger att företaget ska drivas så att den nya får en bra start, detta tjänar man som företagare själv på.

Hylland Eriksen (2000) beskriver en entreprenör som: En person som initierar innovation, ofta på det ekonomiska området, med ringar på vattneffekt för samhället. (Hyllnad Eriksen 2000) Mina informanter pratar alla om nya idéer och hur dessa gör att ekonomin blir bättre. De talar också om investeringar som leder till fler arbetstillfällen på gårdarna.

Joakim beskriver sitt mjölkningssystem som består av robot och mjölkgrup. Den typiskt vanliga mjölkgården har bara ett av dessa system, men Joakim tänkte att han skulle prova något nytt. Många andra bönder var skeptiska i början, men idag är det flera som kommer och lär från Joakim.

Han har också startat ett bolag tillsammans med några andra bönder för att driva en biogasanläggning. De har tecknat avtal med markägare. Borlänge och Falu kommun är involverade och de hoppas på byggstart nästa år. Han refererar till det hela som landsbygdsutveckling och något som behövs för att driva landsbygden framåt. Han påpekar också hur bra biogas är för miljön och att det är en bra insats för samhället.

Anita och Kent startade 2004 ett eget mejeri då de köpte en gammal lanthandel bredvid gården som de inredde till ett mejeri. I mejeriet ystar de sin egen ost tre gånger i veckan. Osten säljs i en egen butik i anslutning till mejeriet två dagar i veckan och en del levereras till restauranger och hotell. I dag görs drygt åtta ton ost om året i mejeriet där de har anställd på halvtid.

En annan av informanterna har gårdsförsäljning av ekologisk potatis och de har köpt en rybsoljepress som de pressar egen olja med och rybskakorna som blir kvar ger de till korna. Oljan säljer de på *Bondens marknad* i Falun om somrarna. Där säljer de även sin egenodlade majs som har blivit en stor succé i Falun. Bönderna jag träffat har flera olika alternativintäkter som drygar ut kassan och skänker kreativitet till tillvaron.

”Jag blir nästan lite orolig istället om allt är som det alltid varit. Det ska vara lite förändring och det ska hända lite”. – (Bengt)

Entreprenör kan definieras olika och Landström & Löwegren (2009) pratar om entreprenörskap som företagsetablering. Författarna refererar till Davidsson (2003) som menar att för att något ska kallas entreprenörskap måste entreprenören ha drivit marknaden framåt, genom en ny produkt, tjänst eller att något effektiviseras. Det skapas mer nytta till kunden. En entreprenör kännetecknas ofta av att vara kreativ och ibland lite överoptimistisk, handlingskraftig och uthållig när det gäller tilltron till sin ide. Hos entreprenören

märks en tydlig drivkraft att göra något nytt och hen är kreativ och nyfiken på innovation.

Jag tror att det är entreprenörsandan som tar över, jag vill se resultat av det jag gör. /.../ Jag tycker om när det är lite utmaningar. /.../ Jag har lite grejer på gång. Mor är pensionär och far blir det om något år eller två, det blir nog så att jag köper ut honom från det där växtodlingsföretaget. Sedan ska vi bygga det här ungdjursstallet på den gården också. Så vi tar väl över den så småningom. – (Joakim)

Vad är det då som skapar en entreprenör? Landström och Löwegren (2009) har listat några olika faktorer. Föräldrarna ska vara sysselsatta, då har barnet en större chans att bli entreprenör. Människor som arbetar nära marknaden tenderar att se fler affärsmöjligheter än de i andra yrkesgrupper. En annan egenskap är att ta fram alternativintäkter, om individen kan se en lönsamhet i en ny intäkt är det positivt för entreprenörskapstänkandet. (Landström & Löwegren 2009:44ff) Dessa tre faktorer speglar sig bra i bönderna jag har träffat. De kommer från föräldrar som arbetat inom lantbruk eller lantbrukssektorn, de arbetar nära marknaden och de kan se att det finns alternativa inkomster att hämta om de etablerar nya produktionsmöjligheter på gården eller investerar i byggnader.

Landström och Löwegren (2009) skriver att de traditionella egenskaper som ofta kännetecknar en entreprenör kan diskuteras. Det står ändå klart att en entreprenör förväntas ha en stark drivkraft att prestera, är tolerant för risker och osäkerheter och kan hantera dessa. Hen har en känsla av kontroll och självförtroende som är högre än hos oss "vanliga". Entreprenören tror mindre på ödet och mer på att påverka sin egen situation. Oberoende söks och självständigheten är viktig. Hen är initiativrik och kreativ, beslutsam och uthåll-

lig när det gäller att genomföra sitt projekt. Det stämmer som Landström och Löwegren skriver att entreprenörer är en heterogen grupp och det är osäkert om alla uppfyller samma kriterier. Det som kännetecknar entreprenörer är att de har en intention, en intention att utföra en bestämd handling. (Landström & Löwegren 2009)

Trots kritiken av kriterierna tycker jag att de stämmer in på bönderna jag intervjuat, vilka alltså inte är en stor heterogen grupp utan en liten grupp inom samma yrkesområde. Det ena lantbrukarparet satsade och köpte en gård, sedan satsade de igen och etablerade ett mejeri i trakten. Som de själva säger ”vet att man hela tiden kan göra förändringar till det bättre. Jag trivs med det så”.- (Anita)

Ett annat par har investerat i en till ladugård i en annan by med 120 extra kor utöver den ladugård de redan har med 200 kor. De gjorde detta trots att deras kompanjon först var negativt inställd till investeringen och sedan hoppade av hela verksamheten, som de själva uttrycker det

Det var ju därför vi köpte den här gården. Man kunde inte utveckla det andra företaget på något sätt utan bara förvalta det och det kändes lite tråkigt liksom – (Bengt)

Bonden som entreprenör skapar nya och alternativa verksamheter med hjälp av innovation som ofta leder till ökad ekonomisk inkomst, inte bara för bonden utan hela samhället då det skapar arbetstillfällen. Investeringar i utbyggnader och alternativverksamheter leder till att mer arbetskraft behövs på gårdarna. Samtliga informanter hade på senare år byggt ut, byggt till eller var i process att starta något bygge. Gunnarsdotter (1999) skriver i *Svenska bondehushåll på 90-talet och deras roll på landsbygden* att alla

bönder är företagare och de har ofta annan verksamhet än mjölknäringen i företaget. De kan bidra till den ekonomiska utvecklingen genom att anställa personal, samarbeta med andra företagare och således utbyta tjänster.

Helene N. Källström skriver att rollen som entreprenör blivit allt viktigare för lantbrukaren på senare tid. Lantbrukaren är någon som tillvaratar traditioner i samspel med omgivningen, hen är alltså inte en person som måste förnya sig för att stärka sin ställning. Källström skriver att politiker och lantbrukarnas organisationer vill att lantbrukarna rör sig från den traditionella bonderollen mot entreprenörrollen. Hon har också studerat en del bönder som vid sidan av lantbruket har sidoverksamheter som leder till alternativintäkter. (Nordström Källström 2008:83) Det Källström presenterar i sin studie 2008 speglas i hur bönderna jag intervjuat idag, fem år senare, agerar.

Gårdstyp

Det har hänt saker genom tiderna, min farfar hade drängar och pigor, mycket folk på gården. Sedan kom 70-talet och mekaniseringen, mina föräldrar har haft det där traditionella familjejordbruket, några få avbytare som kommer in ibland. Men den tiden är som förbi, vi har alltid haft anställda och det blir bara fler. Familjejordbruket är en ganska kort tid i historien anser jag. Nu är det mycket folk igen. /.../ Det går åt folk, vi expanderar och bygger nya fastigheter och köper mark och skog. Det går åt.
– (Joakim)

Gunnarsdotter (1999:15) definierar familjejordbruk utifrån en studie av Göran Djurfeldt (1998). Idealt innebär familjejordbruk att gården, hushållet och familjen överlappar varandra. Familjemedlemmarna arbetar huvudsakligen inom det egna jordbruket och får sin huvudsakliga försörjning från detta. Ensambruken är en person som arbetar minst 85 % på gården och kan vara gift eller ensamstående. Storbruk avser lantbruk där man försörjer fler än familjen. Man har anställd arbetskraft som ofta kan komma från släktingar. Brukningsenheter utöver dessa, där bonden t ex arbetar 50 % utanför gården, kallas deltidjordbruk och enligt Djurfeldt (1994) blir det fler och fler av dessa i Sverige.

I mitt urval är det lantbruk med minst en som är heltidförsörjd av lantbruket och alla hade någon anställd utöver familjemedlemmarna som drev gården. Alla drev verksamheten tillsammans med någon familjemedlem, respektive, syskon eller förälder. Med andra ord kan man kalla mina informanternas lantbruk för familjejordbruk med storjordbruk.

I *Gods och gårdar* av Göran Djurfeldt (1994:118ff) går att läsa att familjejordbruket i Sverige på senare år inte gått att urskilja från ensamjordbruken. I en studie av 80-talets jordbruk i Sverige stod ensamjordbruken och familjejordbruken för ca 40 % vardera och de större avlönade lantbruken för ca 20%. Familjejordbruken och ensamjordbruken är svåra att skilja eftersom det inte finns någon statistik på om familjemedlemmarna samarbetar inom produktionen eller om kvinnans roll inskränker sig till att vara husmoder. Enligt studien är alltså ensamjordbruken lika vanliga som familjejordbruken och Djurfeldt skriver att bilden av svenska lantbruk således måste revideras. Det är inte längre familjejordbruken som dominerar den svenska lantbrukssektorn.

Djurfeldt skriver att den ökade mekaniseringen inom jordbruket inte behöver betyda ökad produktion utan snarare ökad produktivitet. Djurfeldt summerar de långsiktiga tendenserna av svenskt jordbruk och menar att stora enheter beroende av arbetskraft har minskat sedan 1900-talet och ensam- eller familjejordbruken har ökat. (Djurfeldt 1994) Idag verkar det ha vänt och från mina informanter kunde jag se en tendens att man anställer mer arbetskraft. Gårdarna är mer mekaniserade, men de är så pass stora och har så många olika brukningsenheter att de kräver anställd personal i större utsträckning än tidigare. Som Djurfeldt skriver leder mekaniseringen till ökad produktion per arbetskraft och därigenom ökad produktivitet.

När Joakim i det inledande citatet pratar om familjejordbruk som den form av lantbruk som gör bonden ensam skulle jag genom Djurfeldts beskrivning av olika lantbrukarformer istället kalla det ensambruk och det han säger är den nya formen av lantbruk är ett sorts familjejordbruk med storjordbruk. Ett par av informanterna har fyra anställda på heltid på en gård och på den andra gård de äger och driver har de sex andra anställda. Jag frågar dem om

de tycker att det är kul med många anställda? ”Tycker att det är jättekul, man märker att man har lite arbetskamrater ”– (Bengt och Kristina)

De kommenterar att det är många som driver lantbruk som ofta blir ensamma.

Jag tror att många av dem som är negativa är de som är mycket ensamma på sina gårdar. Har inga anställda och arbetar själva. Och många som har fruar som är ointresserade blir det tungt för. Så var det ju för Roger. (tidigare kompanjon). – (Kristina)

Ett problem som Djurfeldt nämner med ensambruk är att alla andra familjemedlemmar lämnar gården på dagarna, hustrun kan ha ett arbete utanför gården och barnen åker till skolan. Detta leder till ensamhet och social isolering. (Djurfeldt 1994) Precis som Kristina i citatet ovan säger kan ensamheten leda till att bonden lägger ner och blir isolerad. Mina intervjuer visar att de senaste årens utveckling och expanderings av jordbruken har lett till mindre ensamhet på gårdarna. De gårdar som finns kvar är så pass stora att de måste anställa personal för att klara allt arbete med maskiner och byggnader som fortfarande finns kvar på gårdarna. Mina informanter har också någon familjemedlem som de driver jordbruket tillsammans med vilket är positivt om man inte vill bli ensam.

Helen. N. Källström (2008:34f) skriver att under industrialiseringen har arbetet på gården mer och mer utförts av kärnfamiljen. Familjebildning kan enligt henne ses som en förutsättning för att driva gård. Källström refererar till Agnete Wiborg (1997) som skriver i en studie att familjejordbruken i Norge sakta håller på att övergå till ensamjordbruk då kvinnorna söker arbete utanför gården och denna inkomst blir allt viktigare för familjen, något som Sören Jansson (1987) har beskrivit händer även i Sverige. Han fortsät-

ter i sin bok *Den moderna bonden* med att lantbrukaren fått en allt starkare arbetsroll och att bondens fru numera fungerar som buffert vid intensiva perioder inom lantbruket.

Källström refererar till Waldenstam och skriver att familjen har stor betydelse för motivationen hos lantbrukare, familjen har också stor betydelse för produktionen. Kärnfamiljen som ideal finns i hela samhället men Källström skriver att det är mer påtagligt inom lantbruket, detta för att generationsskiftet inom lantbruk traditionsenligt har varit det viktigaste inslaget för att bevara gården. En ensam lantbrukare utan familj kan således känna misslyckande dels gentemot det sociala idealet och dels hur jordbruket ska föras vidare. (Nordström Källström 2008:93)

Wiborg och Janssons teorier som Källström refererar till angående att familj jordbruket utvecklas mot ensamjordbruk stämmer inte in på mina informanter som belyser hur viktigt det är att det är flera som driver lantbruket och att familjen är involverad. De nämner inte någon oro över vem som ska ta över gården, snarare pratar informanterna om att det ska vara en bra verksamhet med lönsamhet till den som ska ta över, oavsett om det är barn eller andra köpare. De par som hade barn i arbetsför ålder och som visat intresse för lantbruk var positiva till detta men var mycket tydliga med att de inte ville lägga någon press på sina barn att ta över utan att det fick barnen helt och hållet bestämma själva. Ett par av lantbrukarna som precis köpt en extra gård med mjölkproduktion sa dock att ”Så märkte vi väl lite grann att två av våra barn är intresserade och då tyckte vi det är lite kul”. – (Bengt och Kristina)

En stund senare under intervjun säger de

”Men sen tänker vi aldrig tvinga våra barn till det här, det här måste man tycka är jävligt roligt. Inget man blir rik på utan en viss glädje i att se att det blir bra”. – (Bengt och Kristina)

Social hållbarhet för lantbrukaren

Joakim hade länge önskat att ha sin fru med i arbetet på gården, eftersom ”det är en del beslut att stå i” – (Joakim) och han tillägger att det kan vara bra att vara två att bestämma. Han fortsätter att berätta om sina olika uppdrag i diverse styrelser och föreningar, som han är medlem i för att få möta andra lantbrukare och företagare ungefär en gång i veckan. Att vara lantbrukare är för Joakim inte bara att vara hemma på gården.

Anita beskriver att när de öppnade mejeriet blev responsen från lokalbefolkningen överraskande positiv och det är främst lokala kunder som handlar ost i butiken, vilket hon tycker är väldigt positivt. De säljer också sin ost på olika marknader¹. ”Vi ystade ost och sålde på *Mat runt Siljan*, jättepoppis”. – (Anita) säger hon med mycket glädje och stolthet i rösten.

Det finns enligt Källström (2008) tre viktiga sfärer som påverkar lantbrukarens sociala villkor, den första är familjen, vänner, kollegor. Representanter för det stora samhället finns i den andra sfären och förhållandet till gården och naturresurserna i den tredje. Till sfärerna finns problem och jag väljer här att ta upp de som rör de två första sfärerna eftersom jag anser att de är mest relevanta för min studie då den är samhällsvetenskaplig och problem som finns mot den tredje sfären är mer naturvetenskapliga. Problemet som rör den första sfären är ensamhet och den andra sfären utsatthet. De två är de största hoten mot ett socialt hållbart jordbruk. Utsatthet upplever många

¹ Marknad för mataktörer runt om Siljan i Dalarna.

när de handlar med ”överheten”. Lantbrukaren känner sig maktlös och frustrerad när hen inte kan påverka beslut som rör sin egen verksamhet. Detta kan leda till ändrad produktionsinriktning, nedläggning av verksamhet och flytt från landsbygden. Lantbrukaren har också ett behov av att bli erkänd från samhället, dels genom de produkter hen producerar och dels för sin livsstil. I dagens Sverige där vi inte är i behov av lokalproducerade livsmedel får lantbrukarna en lägre status. (Nordström Källström 2008)

Då Milko ingick fusion med Arla upplevde många av bönderna det som en utsatt position när styret över mjölken hamnade i Danmark och närheten till ledning och konsument försvann. Leveranserna gick från en lokal förening till en multinationell. ”Man var ju som stolt över Milko, det var ju sorg när de skulle lägga ner.” – (Kristina)

”Det känns ju, Arla är ju stort och långt borta. Förut hade man ju kontakt med dem på Milko, kunde ringa och sådär”- (Anita)

I dyningarna av Arlas fusion med Milko har tre av de fem bönder jag intervjuat valt att gå över till Gefleortens mejeri, Gefleorten säljer mjölk i Dalarna som de kallar *Dalamjolk*. Mjölken är garanterat från någon av de åtta gårdar i Dalarna som levererar till Gefleortens mejeri. På så sätt finns ett lokalt alternativ för invånarna i Dalarna. Gefleortens mejeri tar idag emot ungefär tio ton mjölk från Dalarna och av den anledningen kan inte alla bönder i Dalarna leverera till dem. En expansion är på gång och de två bönderna som idag levererar till Arla var öppna för Gefleorten som alternativ. Dock ansåg informanten som är ekologisk att hen kanske ändå skulle tjäna mer hos Arla eftersom Gefleorten inte betalar extra för den ekologiska mjölken (som Arla gör) när det gäller *Dalamjölken*.

Joakim berättar att det har varit två dåliga år, först med Milkos kris och sedan med Arla som ny köpare av mjölken. Sedan januari i år levererar han

till Gefleortens och han kommenterar att det känns som om verksamheten och lönsamheten är pågång igen. Joakims åsikt om Arla är tydlig

Inte prata illa om Arla, det är ett jättebra företag som sköter sina affärer men man har kanske inte så jättemycket att säga till om. De bryr sig inte så mycket om ägarna och leverantörerna. Målsättning att vara så långt fram i näringskedjan som möjligt, ju närmre konsumenten du kommer ju större andel får man. Finns det ett alternativ tar jag det. Båda håller på med mjölk men de är helt olika företag. – (Joakim)

Just att känna utsatthet av övermakten är något alla bönderna talar om och att inte längre ha nära till konsumenter eller ledning på företaget gör att bönderna känner sig utsatta och utlämnade. ”Den familjära stämningen på kretsmötena är borta” – (Erik)

Som Källström (2008) skriver är det också viktigt för bonden att bli bekräftad för sina produkter. När Dalamjölken säljs i Dalarna leder det till att bonden känner en stolthet över att ha producerat mjölken som säljs lokalt. Det har genom intervjuerna framkommit att det är viktigt för bönderna att lokalbefolkningen uppskattar det de gör. Det paret som startat mejeri i anslutning till gården tycker att det är mycket positivt att träffa alla kunder som kommer och handlar i butiken när den är öppen två dagar i veckan. Här får de bekräftelse på att deras arbete med lokal gårdsystem av ostar är uppskattat.

Ensamheten Källström (2008) skriver om kan uppstå då familjesituationen rämner eller inte kan skapas på platsen man valt att bo på. Det är på många platser få lantbrukare och landsbygdsbor och reellt umgänge kan då vara svårt. (Nordström Källström 2008) De bönder jag har intervjuat har alla

haft familj jordbruk, något som gör ensamheten mindre då du har förankring i verksamheten hos familjen och inte är ensam på gården. Att de också har anställda gör att den sociala gemenskapen ökar. Som nämnt tidigare är gårdstypen en viktig faktor för att inte känna ensamhet i sin verksamhet.

Ett antal olika sociala nätverk är en förutsättning för att klara av att driva lantbruk på landsbygden, såsom kontakter med kommunen, leverantörer, reparatörer etc. utan dessa kan tillvaron bli svår då service och hjälp ofta behövs. (Nordström Källström 2008) Om människor slutade interagera med varandra skulle det inte längre finnas något samhälle. (Hylland Eriksen 2000) Källström (2008) skriver om social hållbarhet och refererar då till Hallgren och Ljung som beskrivit det som en ”samhällelig uppmärksamhet”, vilket innebär hur man kan säkerställa att människor har möjlighet att föra samtal om livsidé, mening och identitet. De sociala aspekterna inom jordbruket skulle enligt Källström också innebära goda arbetsförhållanden, socialt umgänge, tillfredsställelse över uppgifterna, möjlighet till diskussion kring arbetet och någon att dela ansvar för beslut med, tillförsikt för framtiden, frihet, slippa känna stress och otrygghet. Källström (2008) skriver att man ska vara försiktig med att lista kriterier, det är en heterogen grupp. Ett är dock säkert: att det är positivt med sociala relationer för lantbrukaren.

Mjölkbondens framtid

Syftet med studien är att förstå vad som driver mjölkbönder i Dalarna genom frågeställningarna, Vad är det som driver mjölkbonden? Vilka teman är viktiga för att bevara gården? Hur tänker bönderna om framtiden?

Som framkommit i min analys kan man konstatera tre olika teman som driver mjölkbönder i Dalarna, om de är *entreprenörer*, vilken *gårdstyp* de tillhör och hur deras *sociala hållbarhet* är uppbyggd. Tidigare studier, som de av Nordström Källström (2008), Djurfeldt (1994) och Gunnarsdotter (1999) kring det hållbara lantbruket nämner också dessa faktorer som viktiga för att bonden skall driva lantbruket. Skillnaden är att många tidigare studier nämner att det blir så ensamt på gården, något bönderna jag pratat med inte håller med om. Snarare pratar de om att det blir fler människor på gården och att det sociala livet ökar. Om entreprenörskap, familj jordbruk och social hållbarhet finns hos bonden leder det till att hen vill driva och bevara lantbruket. Mitt urval är snävt med framåttänkande bönder och alla informanterna har tydligt pekat på dessa teman när de talar om yrket och livet. Hos bönder som inte är lika framåttänkande som mina informanter kan svaren ha blivit annorlunda.

Entreprenören vill vara kreativ och innovativ, driva igenom sina idéer. Politiker och organisationer som för bönders talan bör därför vara positiva till bönders idéer om utveckling och innovation, ge dem chansen att utöka och förändra företaget. Regelverk och svåra beslutsprocesser bör undvikas eftersom det ska vara lätt för bonden att förverkliga drömmar och leva ut.

Att arbeta för en gårdstyp som genererar socialt liv är viktigt, lantbrukaren ska inte vara ensam på sin gård och hen bör heller inte ha långa avstånd till

social gemenskap. Att arbeta i ett litet företag och leverera mjölken till ett mejeri med lokal förankring genererar en känsla av gemenskap och social hållbarhet. Som Källström (2008) skriver minskar risken av känslan av utsatthet om bonden är med och påverkar, något som sker i större utsträckning vid ett litet mejeri och upphandlingsförening. Familjejordbruket gör också att känslan av ensamhet minskar.

Reinfeldt säger att lantbruket är en framtidsbransch. I kombination med utmaningar om livsmedelssäkerhet och mat till alla människor på jorden borde leda politiker mot en strävan att bevara och gynna våra svenska bönder, inte minst som en säkerhetsåtgärd inför framtiden. Vid en sådan strävan är det viktigt att veta vad som driver bönderna och därifrån arbeta för att de ska fortsätta med sin matproduktion och brukande av våra landskap.

Genom min studie har jag fått svar på vad som driver några mjölkbönder i Dalarna och vad som är viktigt för att de inte ska lägga ner sin verksamhet som många bönder i dagarna gör. Att försöka förstå vad som är viktigt för bonden är något politiker och andra makthavare behöver satsa på idag anser jag, annars står vi snart här helt beroende av importerad mat utan öppna landskap och med skog så långt ögat kan nå.

Källor och litteratur

- Bolin, O. 1999. Familjejordbruket- en företagsform som står sig. *FAKTA Jordbruk*. Nr. 15
- Borg, E & Westerlund, J. 2012. *Statistik för beteendevetare*. Liber, Malmö
- Djurfeldt, G. 1994. *Gods och gårdar- jordbruket i sociologiskt perspektiv*. Arkiv förlag, Lund.
- Flygare, A. Irene & Isacson Maths. 2003. *Jordbruket i välfärdssamhället 1945-2000. Det svenska jordbrukets historia*. Natur och kultur/LTs Förlag, Örebro
- Gunnarsdotter, Y. 1999. *Svenska bondehushåll på 90-talet och deras roll på landsbygden*. SLU, Uppsala
- Hylland Eriksen, T. 2000. *Små platser-stora frågor, en introduktion till socialantropologi*. Nya Doxa, Nora
- Kvale, S & Brinkmann, S. 2009. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur, Lund
- Landström, H & Löwegren, M (red.). 2009. *Entreprenörskap och företagsbildning- från idé till verklighet*. Studentlitteratur, Lund
- Nordström Källström, H. 2008. *Mellan trivsel och ensamhet- om sociala villkor i lantbruket*. SLU, Uppsala

Thurén, T. 1992. *Vetenskapsteori för nybörjare*. Runa förlag, Stockholm

Teorell, J & Svensson, T. 2012. *Att fråga och att svara- samhällsvetenskaplig metod*. Liber, Malmö

Internet

Arla 2013-05-22

<http://nyheter.arla.se/2011/06/09/milko-och-arla-diskuterar-fusion/>

Europaparlamentet Nyheter 2013-05-10

<http://www.europarl.europa.eu/news/sv/headlines/content/20110526FCS20313/html/%C3%96versyn-av-jordbrukspolitiken>

Europaparlamentet Nyheter 2013-05-10

<http://www.europarl.europa.eu/news/sv/headlines/content/20110526FCS20313/7/html/Jordbrukspolitiken-efter-2013-gr%C3%B6nare-r%C3%A4ttvisare-mer-konkurrenskraftig>

Gefleortens Mejeriförening 2013-05-20

<http://gefleortens.se/pages.asp?PageID=516&MenuID=476>

Jordbruksverket Statistik 2013-04-20

<http://statistik.sjv.se/Database/Jordbruksverket/databasetree.asp>